

ФІЛОСОФІЯ ПОДОЛАННЯ В ХУДОЖНЬОМУ МИСЛЕННІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 821.161.2.09(092)

DOI: 10.24144/2663-6840/2023.2(50).537–544

Лях Т. Філософія подолання в художньому мисленні Лесі Українки та Володимира Самійленка; кількість бібліографічних джерел – 27; мова українська.

Анотація. У статті досліджено філософію подолання як важливу складову творчості Лесі Українки та Володимира Самійленка. З'ясовано, що в художньому світі Лесі Українки ця світоглядна константа займає чільне місце й суголосна концепції «екзистенціалістського гуманізму» Ж.-П. Сартра, що передбачає усвідомлену потребу буття людини у світі на протигагу замкнутості в собі. Ключем до розуміння філософії подолання Лесі Українки є поезія «*Contra spem spero!*», що репрезентує оригінальну художню рецепцію міфу про Сізіфа. Осмислення цього міфу поетесою суголосне філософському тлумаченню А. Камю, однак важливою відмінністю є те, що Леся Українка інтерпретує рух до мети, активну позицію вольової людини та творчість як сенс життя. Важливий елемент філософії подолання Лесі Українки становить тема опору національному гнобленню, духовному рабству. Її висвітлено в низці драматичних поем з біблійно-міфологічною основою, де проблему національного поневолення порушено в контексті сучасної авторці суспільно-політичної ситуації. Герої творів «Бояриня», «Блакитна троянда» та «Лісова пісня» знаходять у собі сили, щоб подолати «екзистенційний вакуум» (за В. Франклом) та досягти гармонії зі світом через фізичну смерть. У творчості В. Самійленка відзначено еволюцію філософії подолання, яку можна простежити на матеріалі його ранніх текстів, зокрема «Ридання душі», «Зимовий діалог», «До душі», «Найдорожча перлина». Її усталення репрезентують образи та мотиви таких творів, як «Пісня», «Ямби», «Весна» та інші. Ключова концепція письменника полягає в тому, що людина повинна зберегти свої ідеали та людяність у протистоянні зі злом, ставати сильнішою через емпатію до чужого горя й боротьбу з несправедливістю. Встановлено, що спільними рисами філософії подолання у творчості обох авторів є осмислення образів сліз та плачу, сприйняття творчості як інструменту катарсису, особистісного зростання й засобу для боротьби, а також інтерпретація образів весняної тематики.

Ключові слова: Леся Українка, Володимир Самійленко, філософія подолання, художнє мислення, лірика, драма, образ, мотив.

Постановка проблеми. Оновлення естетичної парадигми української літератури кінця XIX – початку XX ст. принесло появу низки цікавих мистецьких концепцій, актуальних у наш час. Серед них – формування образу діяльного та неординарного неоромантичного героя, переосмислення філософії стоїцизму в контексті творчих пошуків та духовного зростання в умовах культурного та національного пригноблення, а також складний процес засвоєння філософських ідей Ф. Ніцше – одного з найбільш самобутніх філософів в історії, котрий за слушним висновком Т. Гундорової, «був не лише привидом, супутником, тінню, а й безпосереднім творцем метаморфоз в українській літературі початку XX століття» [Гундорова, 2009, с. 159]. Процес цих метаморфоз становить цікавий та актуальний аспект літературознавчих студій у наш час, коли проблема пошуку внутрішніх сил для протистояння складним випробуванням актуальна як для мистецтва, так і для суспільства загалом.

Особливу роль в окресленому нами аспекті розвитку української літератури згаданого періоду відіграла творчість Лесі Українки, орієнтована на виявлення незмінних і вічних основ людського буття, починаючи від конкретних історичних обставин до абсолютних категорій, що творять особливу філософію її художнього мислення. Розглядаючи її ідеї в контексті творчості інших провідних митців її епохи (І. Франка, Н. Кобилянської, М. Коцюбинського, М. Вороного), на наш погляд, варто також

вдаватися до менш напрацьованих типологічних зіставлень, щоб отримати новий приклад взаємодії та взаємовпливу художніх концепцій письменників, що заклали основу для модерної української літератури. Одним із таких авторів є В. Самійленко, який опосередковано співпрацював із Лесею Українкою через літературно-мистецький гурток «Плеяда», високо цінував її творчість та привертая її увагу своїми політичними поглядами, про які, щоправда, більш іменита мисткиня відгукувалася несхвально.

Аналіз досліджень. Одним із перших, хто відзначав у творчості Лесі Українки акцент на волі особистості та ознаки волюнтаризму, був Д. Донцов. На його думку, філософія волі письменниці внесла новаторський елемент в українську літературу, оскільки поетеса по-новому осмислила «трагізм непохитної волі, непрощаючого почування», «трагізм нації, поставленої в положення: перемогти або згинути» [Донцов 2016, с. 634]. М. Зеров відзначав органічний сплав у творчому мисленні Лесі Українки сучасного їй національного світогляду з думками європейських філософів: «Замолоду пережила вона глибокий вплив Драгоманова <...>; сприйняла вона і науку європейської індивідуалістичної думки, від такого запізненого в українській літературі Байрона до Ібсена та Ніцше» [Зеров 2002, с. 410].

Сучасне літературознавство розглядає творчість поетеси в контексті західноєвропейської філософської думки, зокрема в руслі філософії життя Ніцше, екзистенціалізму. Так, Т. Гундорова вважає,

що «сліди впливу Ніцшевого естетико-індивідуалістичного поривання відчутні в теорії Лесиною «новоромантизму», в її антихристиянській критиці («Одержима», «У катакомбах») <...>. Культурний синтетизм «вічного повернення» і діонісійська концепція Ніцше віддлюють в її «Лісовій пісні» й «Оргії»» [Гундрова 2009, с. 156]. Дослідники також вивчають творчість Лесі Українки крізь призму філософії екзистенціалізму. Ю. Доброносова вписує творчість поетеси «у контекст неакадемічного філософського дискурсу XIX – початку XX століть, неklasичної європейської філософії, екзистенціально-персоналістичних пошуків представників Київської школи екзистенціалізму та екзистенціальної спрямованості української літератури початку XX століття» [Доброносова 2002, с. 4]. О. Кузьма відзначає, що зміст творчості Лесі Українки «має екзистенційно-антропологічний характер і зорієнтований на філософські пошуки та осмислення фундаментальних проблем людського буття», а екзистенціальна модель світу в її текстах «виявляється у формі співіснування різних буттєвих моделей, з яких базовими є модель національного буття і модель людського існування» [Кузьма 2009, с. 17–18]. А. Стебельська, зіставляючи творчість письменниці з екзистенціалізмом французьких філософів, зазначає, що «позиви цього напрямку, які виражені в Сартра девізою волі, яка є наче «прокляттям», чи наголос на «вільну волю» людини, що повторюється в багатьох творах Камю, перекликаються з концепціями волі Лесі Українки» [Стебельська 1971–1980, с. 222]. А. Паньков та Т. Мейзерська порівнюють ідейне наповнення драматургії Лесі Українки з екзистенціалістськими концепціями Гайдеггера, Ясперса, Сартра і називають спільну для них рису – «поле свідомості людини визначає її смислбуття» [Паньков, Мейзерська 1996, с. 49].

Попри значну увагу дослідників до філософського контексту творчої спадщини Лесі Українки, більш ретельного вивчення потребує індивідуально-авторська стратегія Лесиної філософії, визначена її власним буттям, зокрема філософія подолання.

Філософські погляди та мистецькі концепції В. Самійленка ще на ранньому етапі його творчості були осмислені крізь призму народницької естетики, що, хоч і було зроблено небезпідставно, однак наклало певний відбиток на подальшу літературознавчу інтерпретацію його доробку в дещо одноманітному світлі. І. Франко відзначив стриманість поетичної манери молодшого сучасника та об'єктивізм його творів, у яких автор виступав як «маляр, живописець людських змагань, ілюзій і хиб», волюючи «наглядно, пластично малювати їх, ніж сердитися та обурюватися на них та накликати помсту» [Франко 1982, с. 203]. Б. Лисянський зауважив, що поетичну філософію В. Самійленка живили «пекучий біль за пануючі на землі неправду та зло і ясне прагнення до високих ідеалів, до дитячої незлощності й чистоти духа» [Лисянський 1921, с. 30]. С. Єфремов акцентував на політико-сатиричному напрямі творчості В. Самійленка, зараховуючи письменника до «того критичного напрямку

українського громадянства, що прокинувся в 80-х роках під впливом громадського занепаду, як реакція проти дефектів нашого національного життя» [Єфремов 1995, с. 399]. Водночас учений слушно звернув увагу на філософську складову його поезії, яка передусім полягала в пошуку ідеалів та плеканні людських чеснот, інструментом для чого, на думку критика, для письменника була саме творчість: «Єдиний чистий і незасмічений притулок бачить Самійленко в творчості духа, в поезії, в її великих завданнях, щоб вишукувати правдиво-людські, безпосередні почування та виховувати людину в людині» [Єфремов 1995, с. 400].

Дослідники, які приділяли увагу доробку В. Самійленка з кінця XX ст. (після того, як зникли ідеологічні обмеження щодо трактування його постаті), передусім зосереджувалися на національному та націєтвірному аспектах його творчості. Самобутність його філософської поезії відзначив М. Бондар, акцентувавши на масштабності його узагальнень та намаганнях відшукати космічну гармонію хаотичного буття [Бондар 1989]. М. Чернопиский звернув увагу на силу прояву авторської волі: «Природна потреба висловити продумане, зважене, вистраждане без будь-якої штучності вкладається у формальні рамки віршової форми навіть там, де вони аж надто тверді» [Чернопиский 1990, с. 399]. На оригінальності філософських поглядів та їхній недооціненості в літературознавчому дискурсі акцентував у своїх роботах Ю. Ковалів [Ковалів 2013; Ковалів 2019].

Мета цієї статті – дослідити маловивчені грані філософської складової творчості Лесі Українки та В. Самійленка, зокрема місце філософії подолання в їхніх мистецьких концепціях. **Завдання** пропонованого дослідження – проаналізувати поетичні та драматичні тексти Лесі Українки та В. Самійленка, що репрезентують авторську рецепцію філософії подолання, простежити процес її формування та еволюції в їхньому художньому мисленні, виокремити спільні та відмінні риси у творчості двох митців однієї епохи в контексті філософії подолання, окреслити подальші перспективи дослідження в обраному аспекті.

Методи та методика дослідження. У процесі дослідження було застосовано *типологічний* (зіставлення ідей, образів, мотивів), *компаративний* (дослідження світового контексту творчості письменників), *культурно-історичний* (вивчення суспільно-історичного контексту творчості митців), *психобіографічний* (вивчення позитивних та негативних епізодів життєвого й творчого шляху письменників, що мали вплив на формування їхніх філософських поглядів) методи.

Виклад основного матеріалу.

Леся Українка: філософія подолання як дух творчості.

Досліджуючи ключові світоглядні константи творчості Лесі Українки, літературознавці переважно акцентували на мотиві боротьби, протесту проти соціального і національного гніту. Так, М. Євшан вважав «боротьбу з тим пригнобленням, з тим за-

гальним омертвінням і бездушною атмосферою», протест «проти туподумства та ослимачіння» [Євшан 2016, с. 192] сутністю творчості поетеси. І. Франко, аналізуючи поезію з циклу «Сльози-перли», відзначав «реакцію проти холодної зневіри», що виявлялася «від тихого суму до скаженої розпукки і мужнього, гордого прокляття» [Франко 1981, с. 265]. На національно-визвольних мотивах лірики Лесі Українки наголошувала Н. Іщук-Пазуняк, за словами котрої поезія авторки «мала стати тим вогнем, що спалив би мури великої тюрми народів – Росії, і випекти рабську покірність із оспалих «запліснелих душ»» [Іщук-Пазуняк 2008, с. 115].

Однак слід відзначити, що мотив боротьби, опір негативним зовнішнім суспільним і національним обставинам у Лесі Українки є лише одним із векторів філософії подолання, яка має набагато глибший екзистенціальний сенс, про який писав М. Євшан, – «боротьбу з самим собою» [Євшан 2016, с. 190]. Ця константа творчості Лесі Українки була згенерована її власними переживаннями особистих життєвих ситуацій, а тому є не просто мотивом творів, а й невід’ємною частиною індивідуального буття, що дає можливість розглядати подолання як філософську категорію.

Ця категорія була одним із постулатів філософії стоїцизму і співвідноситься з терпінням людини, прийняттям власної долі (волі богів), уникненням конфлікту між обов’язком та жагою самозбереження. Згодом мислення стоїків позначилося на філософських доктринах ХХ ст., зокрема на екзистенціалізмі, філософії життя тощо. У Лесі Українки ця категорія суголосна тому сенсу, який вклав у поняття «екзистенціалістського гуманізму» Ж.-П. Сартр, котрий стверджував, що людина, перевершуючи себе, сама стає «серцем і центром своєї трансцендентності» [Сартр 1946]. Саме це втілює ліричний суб’єкт поезії «*Contra spem spero!*» (1893), яку справедливо вважають творчим кредо письменниці. Цей вірш можна назвати ключем до розуміння філософії подолання Лесі Українки. Смісловим центром поезії є алюзія міфу про Сізіфа, що відображає муки надлюдських зусиль. Написаний у період загострення хвороби поетеси, вірш став своєрідним словесним вираженням власного чуттєвого сприйняття світу, подолання-переживання нею фізичних страждань. Його наскрізний мотив – подолання труднощів, що виявляє силу людського духу. Українська авторка акцентує на піднятті каменю, руху вгору, саме тоді для неї настає мить радості: «Я на гору круту крем’яную / Буду камінь важкий підіймать / І, несучи вагу ту страшную, / Буду пісню веселу співать» [Українка Леся 1975, с. 56]. Анафора «буду» підкреслює аналогію між підняттям угору і самим життям: «Буду камінь важкий підіймать» – «Буду жити! Геть думи сумні!» [Українка Леся 1975, с. 56]. І тут ми бачимо ще одну рису філософії Лесі Українки, яка співвідноситься з подоланням, – рух, про що дуже влучно сказав Д. Донцов: «Важним для неї був сам рух, а не те, звідки йдеться, ні те, куди йдеться; сей безнастанний рух, піднесення і упадок, вічний перехід одного в друге, що нага-

дує гру хвиль на морі, де гори раптом обертаються в провалля, провалля в гори; рух як вираз великої, передвічної, всеобіймаючої сили, що криє в собі всі суперечності» [Донцов 2016, с. 644].

Непереможність людини, її вічний порив до змагань, національних, духовних, творчих, Леся Українка втілює в образі Прометея («*Fiat pox!*», «Іфігенія в Тавриді», «Касандра»). О. Забужко вбачає в Прометееві найвищий сенс історіософії Лесі Українки: «Розчарування історією <...> висувало єдино можливу земну альтернативу: ту «прометеївську», у термінології валентиніан «божисту», іскру *трансцендентної любови*, котра у формах гегелівського «індивідуального духа» торує собі шлях крізь призму знебоженого матеріального світу, *поза* історією і *понад* нею, – і, в кінцевому підсумку, тільки й надає земній історії сенсу» (курсив автора) [Забужко 2014, с. 223–224].

Духовна міць людини, котра протистоїть національному поневоленню, рабській свідомості є ще одним наріжним каменем філософії подолання Лесі Українки, яка жила, за влучним висловом Л. Костенко, в «умовах заблокованої культури». Темі поневолення, «екзистенційної заблокованості», авторка присвячує ряд драматичних поем на біблійно-міфологічну тематику («У катакомбах», «Кассандра», «Вавилонський полон», «Оргія», «Одержима»), у яких буттєвий модус національного поневолення спроектовано на сучасні для письменниці реалії. Герої цих драм прагнуть подолати рабство не лише у фізичному плані, а й у духовному.

Мотив національного і культурного рабства доби Руїни звучить у драматичній poemі «Бояриня» (1910). Авторка ставить героїню в ситуацію, яку В. Франкл назвав «екзистенційним вакуумом» [Франкл 1992, с. 110–111]. На ворожій Московщині Оксана повільно вмирає через тугу за Україною, а головне – через почуття провини за власну нерішучість, пасивну зраду своєї Вітчизни. Її фізичну смерть слід сприймати як самопожертву героїні за почуття провини перед Батьківщиною, і разом із тим – як можливість подолання буття, розщепленого на своє і чуже, а відтак – віднайдення екзистенційної цілісності через духовне воскресіння і єднання з Україною:

Степан

Не журись, Оксано,
ось хутко знов побачим, як там світить
і сонечко, і місяць на Вкраїні.

Оксана

Се ж як? Хіба умру? Тоді запевне
душа полине... [Українка Леся 1971, с. 53].

За спостереженням Л. Демської-Будзуляк, «розв’язка цієї драми подібна до розв’язки «Блакитної троянди», коли вихід із ситуації духовного полону можливий лише у смерть» [Демська-Будзуляк 2009, с. 150–151]. Цю думку можемо віднести і до драми-феєрії «Лісова пісня» (1911), герої якої на шляху до любові долають ряд перешкод аж до фантастичних метаморфоз (Лукаш перетворився на вовкулаку, а згодом Мавка силою своєї любові знову повертає йому людську подобу і духовну суть,

а сама перетворюється на вербу) і через фізичну смерть отримують вічне життя: «О, не журися за тіло! / Ясним вогнем засвітилось воно, / чистим, палючим, як добре вино, / вільними іскрами вгору злетіло» [Українка Леся 2007, с. 123]. Отже, через подолання смерті сприймається метафізично.

Герої драми «Блакитна троянда» (1896) також перебувають в «екзистенційному вакуумі». Твір цікавий тим, що подолання тут відбувається як на зовнішньому рівні (протистояння обставинам), так і внутрішньому: Любов Гоцинська скеровує всю свою життєву енергію на боротьбу зі спадковою хворобою, а отже – зі своїм коханням, бо ж «той, кому загрожує ся страшна хвороба, не повинен би дружитись, се просто злочин!» [Українка Леся 1976, с. 16]. Тому подолання героїнею хвороби сприймається як опір тогочасному бездуховному суспільству, яке в очах Любові Гоцинської є ницим і дріб'язковим: «всі оці наші заходи, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти склавши руки. Так це все дрібно, мікроскопічно!» [Українка Леся 1976, с. 23]. «Закон причинності, спадковість, вродження – от наші нові боги...» [Українка Леся 1976, с. 17], – сумно констатує Любов Гоцинська. Цим «новим богам» протиставляється істинна релігія любові мінезингерів, символом якої є «блакитна троянда»: «Се була любов часів «блакитної троянди», а се любов не наших часів і не нашої вдачі» [Українка Леся 1976, с. 30]. Слід відзначити складність і багатогранність цього образу, що, за слушним висновком С. Кочерги та О. Вісич, репрезентує мистецькі традиції середньовіччя та модерну та тяжіння авторки «до культурно-історичних категорій середньовіччя та романтизму, містких символів історії» [Кочерга, Вісич 2021, с. 215], яке водночас дало змогу поглибити філософський та символічний рівні драми й неабияк ускладнило процес написання та викликало несприйняття критиків.

В. Самійленко: шлях подолання зневіри.

В. Самійленко розпочав свій шлях у літературі майже одночасно з Лесею Українкою, молодшою від нього на 6 років. Хоча він мав певні напрацювання – ліричні та сатиричні вірші, переклади – ще з років навчання в Полтавській гімназії (1875–1884), однак повноцінно заявити про себе зміг уже після переїзду до Києва й вступу до університету Святого Володимира, де він одразу став активним учасником студентських творчих зібрань та дискусій. У формуванні В. Самійленка як поета варто відзначити істотну роль представників старшої київської творчої та наукової інтелігенції (зокрема П. Житецького, О. Кониського, В. Антоновича), що об'єдналися в товаристві «Стара громада». Письменник із вдячністю згадував, що навчився від них «серйозніш дивитися на національні прикмети нашого народу, більш свідомо їх любити» [Самійленко 1990, с. 518], а його ранні тексти відображають помітний вплив народницької реалістичної естетики. Водночас уже в цих творах можна простежити намагання молодого автора виробити власний стиль та ідейно-естетичні концепції, що повною мірою розкриються в його пізніших текстах.

І. Франко відзначав, що ліричному суб'єкту творів В. Самійленка був властивий високий рівень емпатії: «Нема такої народної болячки, яка б не збудила відгуку в його серці, яка б у тім чудотворнім серці не скристалізувалася в ясну, чисту перлину – перлину правдивої поезії» [Франко 1982, с. 201]. Цією рисою позначений характер екзистенційної проблематики його ранньої філософської поезії. У ліричній медитації «Ридання душі» порушено проблему внутрішньої дисгармонії особистості, потребу віднайти внутрішні сили для протистояння з життєвою несправедливістю. Проте ліричний суб'єкт, утомившись «від дум невгамовних, від клопоту дня», шукає розради у вигаданій кращій реальності: «Де лиха немає, бідота не стогне, / Де нічого серцю болить і щемить» [Самійленко, 1990, с. 36]. Його екзистенційна криза спричинена пізнанням життєвих законів та проблем, внаслідок чого найвше, чисте сприйняття світу було безповоротно втрачено. У тексті це виражено через мотив втраченого раю: «Великий жаль душу тоді огортає / По загубленій давній її чистоті, / Як їй, мов дитині, здавалося раєм / Все боже створіння на світі безкраїм, / І люди вбачались, як в небі святі» [Самійленко 1990, с. 36]. Та зроблений вибір – утекти від дійсності, замість намагатися знайти внутрішні сили для протистояння – визначає результат пошуків душі: оновити внутрішні сили, відчуті радість від буття, «вірити знову і знову любити» уже неможливо, тож усе, що їй залишається, – «ридання і дума сумна» [Самійленко 1990, с. 37].

Схоже сприйняття реальності ліричним суб'єктом простежуємо в ще одному ранньому тексті В. Самійленка – поезії «Сумна наша пісня, як наше життя...» (1885). Її лейтмотив – сум та безнадія, спричинені співпереживанням людському горю. У цьому творі також присутній мотив утечі від реальності («А часом захочеш хоч трошки забути / Ту муку людськую шоденну, / Прогнати на хвилину неситу журбу, / Розважити душу стражденну» [Самійленко 1990, с. 40]), яка не здатна зарадити: «Так тяжко нам жити!.. на очах туман, / А в йому просвітку немає. / Не хочеться навіть дивитись на світ, / І серце з журби завмирає» [Самійленко 1990, с. 40]. Відмінною від поезії «Ридання душі» є авторська інтенція: поет закликає інших розділити його муки й забути про щастя, «поки минуться злиденні часи, / Й пізнаєм ми кращої долі», а також засуджує тих, хто здатен абстрагуватися від страждань інших людей: «І клятва на того нехай упаде, / Хто горя людського не чує, / Хто може тоді жартувати, коли люд / Од горя й притуги німує» [Самійленко 1990, с. 40–41].

Образ змученої душі набуває нової форми в поезії «Зимовий діалог» (1885), що передає розмову між двома персонажами – Старим і Молодим. Антураж бесіди – зимова негода, яка символізує життєві негаразди, холодну байдужість соціуму до індивіда. Саме тому Старий, відповідаючи на співчутливі слова Молодого, пояснює, що тремтить і потерпає не від холоду: «Коли я чую хуги завивання, / Коли реве та віє навкруги, / Здається, в тім я завиванні

чую / Душі моєї жаль і плач великий / По страченій даремно молодості» [Самійленко 1990, с. 41]. Як і у вірші «Ридання душі», простежуємо мотив утрати ілюзій та віри в людей із плином часу: Старий оповідає, що втратив усе, «чим молода душа щаслива», та заспокоює свого співрозмовника: «Твоя ж душа ще тим усім багата, / І зрозуміти се тобі ще рано» [Самійленко 1990, с. 41–42]. Однак глибина його світоглядної кризи справляє сильне враження на Молодого, котрий усвідомлює, який «страшний то холод, що буває / У тій душі, яка вмира без смерті, / І котра на землі не має навіть / До чого прихилитись, що кохати, / Котра й себе любити перестала», і відчуває, що вже й сам тремтить не від морозу [Самійленко 1990, с. 41–42].

Ліричний персонаж, схожий на Старого, є центральним образом поезії «Прожиті сили» (1886). Його також діймає туга за замарнованою молодістю й утраченим запалом, однак у цьому характері можна простежити певну еволюцію, оскільки він зумів досягнути цінності протягом життя: «За одно він його [життя – Т. Л.] не клене / І бажає ще в світі пожити: / Те бездольне життя нависне, / Його вивчило брата любити» [Самійленко 1990, с. 45]. Однак на цьому етапі розвитку творчих пошуків В. Самійленка концепція подолання ще не сформувалася, тож його герой не може розірвати коло екзистенційної кризи: «Але нащо здалась та любов, / Як минулась весна молода! / Сил прожитих не верне він знов / І не дасть він ніколи плода» [Самійленко 1990, с. 46].

Розглянута нами проблематика трансформується в мотив зневіри у двох текстах В. Самійленка – «Непевність» (1887) та «До ньки!» (точний час написання невідомий). Лейтмотив першого твору відображений у заголовку: ідеться про непевність у змістовності чи, навпаки, марноті життя, яка порушує душевну рівновагу ліричного суб'єкта. У першому випадку він був би готовий жити так, «щоб кожну мить / Для цілі одної віддати, / Щоб і хвилини не згубить» [Самійленко 1990, с. 48], тоді як у другому – зречтисся життя як такого. Вірш-послання «До ньки!» репрезентує зневіру кризь призму громадянських мотивів: «Коли ж Україна навіки заснула, / Колишню славу і волю забула – / Прощай тоді, нько, нехай не турбують / Сні твого спокою, – а я помандрую, / Знайду на чужині Україну іншу, / Тільки вже не знайду над своєю милішу» [Самійленко 1990, с. 48].

Проте у творах В. Самійленка цього періоду простежуємо також мотив віднайдення внутрішніх сил, що формує основу його філософії подолання. Зокрема, він є провідним у вірші-медитації «До душі» (1885), де ліричний суб'єкт прагне віднайти душевне оновлення вже не через утечу від реальності, а через самоспоглядання: «У свою глибину / Раз у раз придивляйся / І до гласу свого / Кожен час прислухайся» [Самійленко 1990, с. 38]. Концептуальне значення цього тексту полягає в тому, що в ньому вперше осмислено творчість як стрижень душевних сил митця. Це втілено в образі зі світу музики – важливої складової життя письменника, чия мати мала природній музичний талант, а сам він, за

спогадами студентських товаришів, у вільний час був нерозлучний із гітарою: «Якщо струни там є / І дають тихий глас, / То не вмерла ще ти, / Ще настане твій час» [Самійленко 1990, с. 38].

Цю ідею розвинуто у творі «Пісня» (1886), де образ пісні, що символізує творчу енергію, зображено як надприродне диво, божественний дар, що «освітив земну темницю» та подарував людству «утіху від нудьги лихої» [Самійленко 1990, с. 43]. Автор розкрив катарсичну функцію мистецтва, що вбирає та перероджує людські почуття й думки, надаючи їм нового сенсу, здатного жити життєві сили людини, пробудити в ній емпатію та чуттєвість, звільнити від внутрішнього тягара: «І горе страдного життя / Сумні звуки розказали, / І найзапекліші спізнали / Благії сльози спочуття» [Самійленко 1990, с. 43].

Ця концепція була розвинута в пізнішій творчості В. Самійленка, зокрема в таких текстах, як «Елегії» (1887–1889), «Ямби» (1888–1889), «Орел» (1890), «Не вмере поезія» (1891). У них творчість постає основою гуманізму, просвітництва та боротьби за національні інтереси, що особливо виразно простежується у циклі «Ямби»: «Кохання істини на шлях нас наведе, / Натхнення дасть і силу слову. / І наш гарячий ямб впаде / На кривди гірку будову» [Самійленко 1990, с. 63]. Цей текст репрезентує авторську філософію подолання через стоїцизм та зусилля волі: ліричний суб'єкт закликає припинити плакати й гордо постати перед супротивниками «з грозою праведного гніву» [Самійленко 1990, с. 63]. Важливим елементом циклу є й переосмислення образів сліз та плачу, які раніше поставали невід'ємними ознаками екзистенційної кризи: «Вже годі плакати! Нехай із уст смутних / Не йде в нас слово безнадії, / Нехай душа болить і мліє з мук страшних, / Сльоза ж не скотиться на вії» [Самійленко 1990, с. 63]. Така інтерпретація зумовлена вірою автора в те, що сльози, проліті через людські страждання, – священні, і їх не можна віддавати на глум ворогів. Цю концепцію закладено й у вірші «Найдорощча перлина» (1886), де «сльоза святая, / За нещасний люд пролита» – це скарб, цінніший за всі коштовності світу. Таке ж смислове наповнення образу сліз лежить в основі ліричного циклу Лесі Українки «Сльози-перли» (1891): хоча його лірична героїня не відмовляється від плачу, оскільки вбачає в ньому звільнення від страждань, подолання внутрішнього болю, джерело сили для опору життєвим труднощам: «Або погибель, або перемога – / Сі дві дороги перед нами стане... / Котра з сих двох нам судиться дорога? / Дарма! повстанем, бо душа повстане» [Українка Леся 1975, с. 74.]

У поезії кінця XIX – початку XX ст. також поширений мотив оновлення й піднесення душевних сил із настанням весни, яка символізує пробудження й відновлення природи, початок нового життєвого циклу. Вказаний мотив лежить в основі таких творів В. Самійленка, як диптих «Весняні пісні» (1888) та цикл «Весна» (1892), ліричний герой яких розмірковує над життєдайною силою весняного сонця й прагне злитися з природою, аби набути її

сили та жаги до життя. У цьому аспекті можна відзначити споріднені мотиви у творах Лесі Українки «Веснянка» (1890) та «Contra spem spero!» (1890).

Про вплив сили духу та філософії подолання, що лежать в основі творчості Лесі Українки, на творчі пошуки В. Самійленка свідчать не лише перегуки на рівні мистецьких концепцій, а й поетова інтерпретація постаті сучасниці в поезії-реквіємі «На смерть Лесі Українки» (1913). Образ мисткині втілено крізь призму образів-символів її художнього світу, а лейтмотивами твору є глибина й винятковість Лесиного таланту та непоправність її втрати: «І серцеві не можна не боліти, / Дарма, що інші в небі зорі сяють, / Що інші ще в гаю пташки співають / І процвітають інші квіти. / І будуть інші ще... Та серце знає, / Що вже тебе, душе висока, чиста, / Хороший квіте, зоре промениста, / Найкраща пташко, більш немає» [Самійленко 1990, с. 91].

Висновки. Отже, філософія подолання становить одну з ключових світоглядних засад творчості Лесі Українки. Героїні її драм – особистос-

ті, спроможні усвідомити власну самоцінність та віднайти внутрішню силу та стійкість, аби протистояти зовнішньому деструктивному впливу. Одним із найвиразніших проявів цієї концепції є ситуація «екзистенційного вакууму», що часом вимагає зрєктися матеріального й тілесного буття та сфокусуватися на незнищенній матерії душі задля збереження власного «я». Ці ідеї також виголошує суб'єкт ліричних творів письменниці, що споріднює їх із творчістю В. Самійленка, чия поезія репрезентує філософію подолання не як базову світоглядну константу, а як еволюційну модель. Процес її утворення в ранніх творах поета, безпосередня та опосередкована взаємодія його художнього світу з творчістю Лесі Українки становлять цікавий мистецький процес, дослідження якого розширює наші знання про проблематику й естетику української літератури кінця XIX – початку XX ст. та окреслює нове поле дослідження для літературознавців, що цікавляться цим визначним періодом.

Література

1. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка. *Самійленко В. Твори*. Київ: Дніпро, 1989. С. 5–46.
2. Гундорова Т. ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму: монографія. 2-ге вид. Київ: Критика, 2009. 448 с.
3. Демська-Будзуляк Л. Драма свободи в модернізмі: Пророчі голоси драматургії Лесі Українки: монографія. Київ: Академвидав, 2009. 184 с.
4. Доброносова Ю. Семантико-екзистенційна специфіка філософського дискурсу Лесі Українки (історико-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. Київ, 2002. 19 с.
5. Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменто (Леся Українка). *Антологія української літературно-критичної думки першої половини XX століття*. Упоряд. В. Агеєва. Київ: Смолоскип, 2016. С. 623–656.
6. Євшан М. Леся Українка. *Антологія української літературно-критичної думки першої половини XX століття*. Упоряд. В. Агеєва. Київ: Смолоскип, 2016. С. 185–193.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 688 с.
8. Забужко О. *Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. 2-ге вид. Київ: Комора, 2014. 646 с.
9. Зеров М. Леся Українка. Критико-біографічний нарис. *Українське письменство*. Упоряд. М. Сулима. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 383–416.
10. Іщук-Пазунок Н. Леся Українка: Ідея свободи України у спектрі світової цивілізації. Розвідки і доповіді. Упоряд. О. Леонтович, В. Погребенник. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 432 с.
11. Ковалів Ю. Володимир Самійленко. *Слово і Час*. Київ, 2019. № 2. С. 64–69.
12. Ковалів Ю. Історія української літератури. Кінець XIX – початок XXI ст.: У 10 т. Київ: ВЦ «Академія», 2013. Т. 1. 512 с.
13. Кочерга С., Вісич О. Інгарденівська концепція конкретизації у контексті текстологічного аналізу художнього твору (на матеріалі драматургії Лесі Українки). *Філософія Романа Інгардена і сучасність: колективна монографія*. За ред. Дмитра Шевчука. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 204–219.
14. Кузьма О. Екзистенціальна модель світу в драматургії Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
15. Лисянський Б. Володимир Самійленко (3 нагоди 35-літнього ювілею літературної діяльності). Тарнів, 1921. 30 с.
16. Паньков А., Мейзерська Т. Поетичні візії Лесі Українки: онтологія змісту і форми. Одеса, 1996. 75 с.
17. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Упоряд. М. Чернопиский. Київ: Наукова думка, 1990. 608 с.
18. Стебельська А. Образи волі і рабства в драмах Лесі Українки. *Леся Українка. 1871–1971: Зб. праць на 100-річчя поетки*. Філадельфія, 1971–1980. С. 207–232.
19. Українка Леся. Блакитна троянда. *Зібрання творів: У 12 т.* Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 9–111.
20. Українка Леся. Бояриня: драматична поема. Торонто, 1971. 141 с.
21. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1. 448 с.

22. Українка Леся. Лісова пісня: драма-феєрія в 3-х діях. Київ: Веселка, 2007. 175 с.
23. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ: Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 193–204.
24. Франко І. Леся Українка. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 254–274.
25. Чернопиский М. Володимир Самійленко. *Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади.* Упоряд. М. Чернопиский. Київ: Наукова думка, 1990. С. 5–33.
26. Frankl V. *Man's Search for Meaning. An Introduction to Logotherapy*, 4th edition. Boston: Beacon Press, 1992. 156 p.
27. Sartre J.-P. Existentialism is a Humanism. 1946. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/sartre/works/exist/sartre.htm>. Дата звернення: 26.09.2023.

References

1. Bondar M. (1989) Tvorchist Volodymyra Samiilenka [Volodymyr Samiilenko's art works]. *Samiilenko V. Tvory*. Kyiv: Dnipro. S. 5–46 [in Ukrainian].
2. Hundorova T. (2009) *Proyavleniia Slova. Dyskursiia rannioho ukrainskoho modernizmu* [The Manifestation of the Word. Early Ukrainian Modernism Discourse]. 2-he vyd. Kyiv: Krytyka. 448 s. [in Ukrainian].
3. Dem'ska-Budzuliak L. (2009) *Drama svobody v modernizmi: Prorochi holosy dramaturhii Lesi Ukrainky* [Drama of Freedom in Modernism: Prophetic Voices in Lesya Ukrainka's Dramatic Works]: monohrafiia. Kyiv: Akademyvydav. 184 s. [in Ukrainian].
4. Dobronosova Yu. (2002) *Semantyko-ekzystentsiina spetsyfika filosofskoho dyskursu Lesi Ukrainky (istoryko-filosofskyi analiz)* [Semantic and Existential Specificity of Lesya Ukrainka's Philosophical Discourse (Historical and Philosophical Analysis)]: avtoref. dys. ... kand. nauk: 10.01.01 – ukrainska literatura. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
5. Dontsov D. (2016) *Poetka ukrainskoho Risordzhimento (Lesia Ukrainka)* [Ukrainian Risorgimento's poet (Lesya Ukrainka)]. *Antolohiia ukrainskoi literaturno-krytychnoi dumky pershoi polovyny 20 stolittia*. Uporiad. V. Aheieva. Kyiv: Smoloskyp. S. 623–656 [in Ukrainian].
6. Yevshan M. (2016) *Lesia Ukrainka* [Lesya Ukrainka]. *Antolohiia ukrainskoi literaturno-krytychnoi dumky pershoi polovyny 20 stolittia*. Uporiad. V. Aheieva. Kyiv: Smoloskyp. S. 185–193 [in Ukrainian].
7. Yefremov S. (1995) *Istoriia ukrainskoho pysmenstva* [History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina. 688 s. [in Ukrainian].
8. Zabuzhko O. (2014) *Notre Dame D'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii* [Notre Dame D'Ukraine: Ukrainka in the conflict of mythologies]. 2-he vyd. Kyiv: Komora. 646 s. [in Ukrainian].
9. Zerov M. (2002) *Lesia Ukrainka. Krytyko-biografichni narys* [Lesya Ukrainka. A critical and biographical sketch]. *Ukrainske pysmenstvo*. Uporiad. M. Sulyma. Kyiv: Osnovy. S. 383–416 [in Ukrainian].
10. Ishchuk-Pazuniak N. (2008) *Lesia Ukrainka: Ideia svobody Ukrainy u spektri svitovoi tsyvilizatsii. Rozvidky i dopovidi* [Lesya Ukrainka: The concept of Ukrainian freedom in the scope of world civilization]. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy. 432 s. [in Ukrainian].
11. Kovaliv Yu. (2019) *Volodymyr Samiilenko* [Volodymyr Samiilenko]. *Slovo i Chas*. № 2. S. 64–69 [in Ukrainian].
12. Kovaliv Yu. (2013) *Istoriia ukrainskoi literatury. Kinets 19 – pochatok 21 st.* [History of Ukrainian Literature. Late 19th – early 21st century]: u 10 t. Kyiv: VTs «Akademiia». T. 1. 512 s. [in Ukrainian].
13. Kocherha S., Visych O. (2021) *Ingardenivska kontseptsyiia konkretyzatsiyi u konteksti tekstolohichnoho analizu khudozhnioho tvoruv (na materialy dramaturhiyi Lesi Ukrayinky)* [Ingarden Concept of Concretization in the Context of Art Work Textual Analysis (on the material of Lesya Ukrainka's drama)]. *Filosofiya Romana Ingardena i suchasnist: kolektyvna monohrafiia*. Za red. Dmytra Shevchuka. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». S. 204–219 [in Ukrainian].
14. Kuzma O. (2009) *Ekzystentsialna model svitu v dramaturhii Lesi Ukrainky* [Existential model of the world in Lesya Ukrainka's dramatic works]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01 – ukrainska literatura. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
15. Lysiianskyi B. (1921) *Volodymyr Samiilenko (Z nahody 35-litnioho yuvyleiu literaturnoi diialnosti)* [Volodymyr Samiilenko (Devoted to 35 years of his literature activities)]. Tarniv. 30 s. [in Ukrainian].
16. Pankov A., Meizerska T. (1996) *Poetychni vizii Lesi Ukrainky: ontolohiia zmistu i formy* [Poetical visions of Lesya Ukrainka: Content and form ontology]. Odesa. 75 s. [in Ukrainian].
17. Samiilenko V. (1990) *Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady* [Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs]. Kyiv: Naukova dumka. 608 s. [in Ukrainian].
18. Stebelska A. (1971) *Obrazy voli i rabstva v dramakh Lesi Ukrainky* [Images of freedom and slavery in Lesya Ukrainka's plays]. *Lesia Ukrainka. 1871–1971: Zb. prats na 100-richchia poetky*. Filadelfiia. S. 207–232 [in Ukrainian].
19. Ukrainka Lesia. (1976) *Blakytna troianda* [The blue rose]. *Zibrannia tvoriv: u 12 t.* Kyiv: Naukova dumka. T. 3. S. 9–111 [in Ukrainian].

20. Ukrainka Lesia. (1971) Boiarynia [Boyarynia]. Toronto, 1971. 141 s. [in Ukrainian].
21. Ukrainka Lesia. (1975) Zibrannia tvoriv [Collection of works]: u 12 t. Kyiv: Naukova dumka. T. 1. 448 s. [in Ukrainian].
22. Ukrainka Lesia. (2007) Lisova pisnia [Forest Song]. Kyiv: Veselka. 175 s. [in Ukrainian].
23. Franko I. (1982) Volodymyr Samiilenko. Proba kharakterystyky [Volodymyr Samiilenko. The Effort on Response]. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka. T. 37. S. 193–204 [in Ukrainian].
24. Franko I. (1981) Lesia Ukrainka [Lesya Ukrainka]. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka. T. 31. S. 254–274 [in Ukrainian].
25. Chornopyskyi M. (1990) Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]. *Samiilenko V. Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady.* Kyiv: Naukova dumka. S. 5–33 [in Ukrainian].
26. Frankl V. (1992) Man's Search for Meaning. An Introduction to Logotherapy, 4th edition. Boston: Beacon Press. 156 p. [in English].
27. Sartr J.-P. (1946) Existentialism is a Humanism. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/sartre/works/exist/sartre.htm> [in English].

PHILOSOPHY OF OVERCOMING IN THE ARTISTIC THINKING OF LESYA UKRAINKA AND VOLODYMYR SAMIILENKO

Abstract. The article examines the philosophy of overcoming as an important component in the Lesya Ukrainka and Volodymyr Samiilenko's art works. The author argues that this worldview constant occupies a prominent place in the Lesya Ukrainka's artistic world and stands in line with the concept of "existentialist humanism" by Jean-Paul Sartre, which implies the conscious need for human's existence in the world as opposed to isolation. The key to understanding Lesya Ukrainka's philosophy of overcoming is the poem *Contra spem spero!* which represents the original artistic reception of the Sisyphus myth. The poet's interpretation of the myth has parallels with its philosophical interpretation by Albert Camus. However, the movement toward a goal, the active position of a strong-willed person, and creativity are interpreted by Lesya Ukrainka as the meaning of life, and this makes an important difference. Another key element in Lesya Ukrainka's philosophy of overcoming is the theme of resistance to national oppression and spiritual slavery. It is highlighted in a number of dramatic poems with a biblical and mythological basis, where the problem of national enslavement is raised in the context of the contemporary socio-political situation. The characters in *The Noblewoman*, *The Blue Rose*, and *The Forest Song* find the strength to overcome the "existential vacuum" (suggested by Viktor Frankl) and achieve harmony with the world through physical death. Volodymyr Samiilenko's works demonstrate the philosophy of overcoming in evolution that can be traced back to his early texts, in particular, *The Mourning of a Soul*, *The Winter Dialogue*, *To the Soul*, *The Treasured Pearl*. Establishment is represented by the images and motifs in such works as *The Song*, *Iambs*, *The Spring*, and others. The writer's key idea is that a person must preserve his or her ideals and humanity in the confrontation with evil, become stronger through empathy for other people's grief and the fight against injustice. The author has established the common philosophy of overcoming features in the works of both authors: reflection on images of tears and crying; perception of creativity as a tool for catharsis, personal growth and a means for struggle; and interpretation of spring images.

Keywords: Lesya Ukrainka, Volodymyr Samiilenko, philosophy of overcoming, artistic thinking, lyrics, drama, image, motif.

© Лях Т., 2023 р.

Тетяна Лях – кандидат філологічних наук, доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; tatianalyakh592@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7913-3468>

Tetyana Lyakh – Candidate of Philology (Ph.D.), Associate Professor at the Department of Public Health and Humanitarian Disciplines, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; tatianalyakh592@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-7913-3468>